

Туренко Віталій Едуардович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-0572-9119>

e-mail: vitali_turenko@ukr.net

Олійник Артем Юрійович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-0847-6869>

e-mail: artempetrivtsi16@ukr.net

СІМ МУДРЕЦІВ АНТИЧНОСТІ: МІЖ ТИРАНІЄЮ І ДЕМОКРАТІЄЮ

Резюме

У дослідженні в контексті теми семи мудреців було проаналізовано корпус фактологічного матеріалу і з подальшим використанням загально-наукових та специфічних методів та одержано авторські висновки, в тому числі й міждисплінарного характеру.

Обґрунтовується теза, що філософія виникає не лише як відхід від міфологічного сприйняття, але й як діяльнісна рефлексія щодо соціально-політичної реальності в тому чи іншому полісі. Відповідно, зважаючи на те, що мудреці сприймали філософію не (с)тільки як маркування про природу, а як розвідування навколишнього світу і на основі цього намагання зробити ту чи іншу політичну дійсність стабільною і лояльною до усіх жителів конкретного поліса.

Спираючись на попередні розвідки на перетині філософії, політології, історії, лінгвістики та семантики, з'ясовується контекст вживання ряду важливих понять безвідносно до подальших конотаційних навантажень, що трансформувало сенси від часу до часу. Відповідно, основна увага статті зосереджується на виокремленій проблематиці правителів-мудреців та їх дихотомічного поділу на партії: демократи і тирані.

Оскільки ставлення до тиранів і феномену тиранії більш-менш позиційно виражено у філософській традиції починаючи з Платона, то головне

питання перебувало саме у темпоральному відрізку «доплатонівському», докласичному, а відтак і було ускладнено численими факторами. Серед них, окрім обмеженості першоджерел, є відмінне тлумачення античних алегорій, накладання сучасного розуміння суспільно-політичних процесів та соціально-економічної обумовленості жителів полісів понад 2,5 тисячі років тому тощо. Це і створює виклик для досягнення повноцінної політичної картини життя чи то Іонії, чи континентальної Еллади.

Спираючись на конкретні та вичерпні дані, до прикладу, обов'язків і повноважень тих чи інших державних посадовців архаїчної доби, вдалося теоретизувати і віднаходити їх підтвердження/спростування у роботах більш пізнього періоду. Це склало важливу частину дослідження, оскільки метою є незаангажований аналіз обох партій та їх прихильників, незалежно від морально-етичного боку. Головним тут проявляється з'ясування ролі, місця, важливості та популярності обох підходів до події 404 року в Афінах, яка якісно змінила суспільний дискурс вирішальним чином, цілком відійшовши у чорно-білі тона.

Ключові слова: рання грецька філософія, «сім мудреців», тиранія, демократія, політика, право.

Вступ

Виникнення філософської думки, зокрема присвяченої політичній проблематиці, частіше за все пов'язують з постатями Платона і Арістотеля. Певною мірою, це виправдано, оскільки саме їм належать перші фундаментальні праці в європейській традиції, в яких розкриваються ті чи інші теми, пов'язані з осмисленням політичного як окремого феномену. Водночас, частіше за все, спадщина докласичної філософії в цьому дослідницькому полі залишається поза увагою. Якщо комусь і присвячуються наукові студії, то здебільшого Геракліту, Демокріту та софістам. Водночас, саме ті принципи, які закладаються мудрецьями періоду архаїки і є першими спробами осмислити дійсність (зокрема і соціально-політичну), реальність того, що відбувається.

Джерельною базою представленої статі слугували оригінальні тексти праць Платона, Арістотеля, Діогена Лаерція, Плутарха, Геродота, Клавдія Еліана, в яких зокрема можемо побачити збережені певні факти або сентенції сімох мудреців. Також важливими для нас стали напрацювання, присвячені загальному розвитку докласичної філософії, зокрема політичної, серед таких науковців як П. Адо, М. Лаптева, А. Лебедева, а також окремі розвідки, які розкривають тему «семи мудреців» — Д. Леао, О. Соловійова.

Методи дослідження

Метою пропонованої статті — розкриття розуміння ідеальної форми правління в контексті життя та рефлексій семи давньогрецьких мудреців. Ключовими методами дослідження слугували діалектичний

та порівняльний, а також узагальнення та системний підхід. Разом з тим, важливими для нас стало залучення таких історико-філософських методів як доксографія, біографічний і дослідження рецепцій античності. Відповідно, якщо доксографічний та біографічний метод дозволив виявити фрагменти свідчень про діяльність та рефлексії про політичне у семи мудреців, то дослідження рецепцій античності розкрив вплив семи мудреців на подальший розвиток античної політичної філософії.

Результати дослідження

1. Соціально-політична реальність і її рефлексія як умова виникнення філософії

Якщо ми будемо говорити про появу філософії як загалом феномену європейської культури, то можемо наголосити на тому, що філософія виникає в контексті трьох ключових моментів: відхід від міфології, поезія та соціально-політична реальність в її осмисленні. Обґрунтуємо дану думку особливо в контексті останнього, оскільки те, що на заміну міфологічного світогляду настав філософський, а також саме з поезії почалась філософська рефлексія є загальновідомим і доконаним фактом. Сама література, писемні пам'ятки у Європі виникають з осмисленням політичних подій. Перш за все, мається на увазі гомерівська «Іліада», а також боротьба між різними поколіннями богів за владу над світом і людьми як уособлення архаїчних соціально-політичних перетворень на землях Еллади у «Теогонії» Гесіода.

Якщо говорити про усталений список семи мудреців, який віднаходимо у платонівському «Протагорі», то можемо зауважити, що всі вони походили або з континентальної Греції, або ж з Іонії. На наш погляд, це не є випадковим. Оскільки, якщо виходити з загальновизнаної хронології, то явно сім мудреців «не знали» взагалі слова «філософія».

Звідси як підкреслює А. Лебедєв: «Ранні іонійські «фізиологи» не називали себе «філософами», свою нову науку вони називали «розвідка про природу» $\lambda\epsilon\rho\acute{\iota}\ \phi\upsilon\sigma\epsilon\omega\varsigma\ \acute{\iota}\sigma\tau\omicron\rho\iota\alpha$. Що б не говорив нам Поппер, це була саме емпірична наука, заснована на спостереженні, природних аналогіях і емпіричних «доказах» ($\tau\epsilon\kappa\mu\eta\rho\iota\alpha$). У ній не було релігійної або етичної складової не тому, що вона була ще «незрілою» або не доросла до Сократа і Платона, а тому що це було не їхня справа і не їх предмет. Нерозумно докоряти упорядника першокласного географічного атласу в тому, що він не торкається в своєму атласі питання про сенс людського життя» [1].

Тому, не випадково говорить Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, пояснюючи причину появи філософії наступним чином: «Одним з таких персонажів є друг; кажуть навіть, що в ньому позначається грецьке походження філософії — в інших цивілізаціях були Мудреці, а греки демонструють нам таких ось «друзів», які всього-на-всього скромні мудреці. Як вони далі

стверджують, саме греки остаточно зафіксували смерть Мудреця і замінили його філософами, друзями мудрості, які шукають її, але формально нею не володіють. Однак між філософом і мудрецем розходження не просто в ступені, немов за деякою шкалою: скоріше справа в тому, що стародавній східний мудрець мислив фігурами, філософ же винайшов концепти і почав мислити ними. Вся мудрість сильно змінилася» [2, с. 12].

У підтвердженні цього служить думка грецького вченого Л. Кулабаріціса: «філософія народилася кажучи грецькою мовою, яка як мінімум тисячоліття залишався її єдиною мовою. І хоча на Заході гегемонія грецького зникла в римську епоху, можна додати сюди і друге тисячоліття, адже латиномовні філософи продовжували вживати грецьку до початку середньовіччя. Історичний зв'язок між конкретною мовою, а саме грецькою, і розвитком філософії є унікальним явищем в історії. Звідси можна зробити висновок, що грецька мова є мовою філософії *par excellence* — переважно [3, с. 28].

Виходячи з цього, філософ в докласичний період, зокрема ті, які належали до семи мудреців — не (с)тільки той, хто займається пошуком природи буття, осмисленням тих чи інших універсальних феноменів світу, людського життя, але спрямований на більш практичну діяльність, якщо завгодно, більш «приземлене». Його мета розуміти не тільки «метафізику» буття і людського існування, але і їх «фізику». Недарма ж одночасно з мілетською школою жили так звані «сім мудреців», які були часто не вчителями (виняток — Фалес), але «їх мудрість, — як підкреслює А. Чанишев, — не можна віднести ні до науки, ні до міфології. Тут, мабуть, виявилось третє духовне джерело філософії, а саме — буденна (точніше — соціально-політична) свідомість, особливо та, яке досягає рівня життєвої мудрості і яке проявляється в прислів'ях і приказках, що піднімаються іноді до великої узагальненості і глибини» [4, с. 120].

Підтвердження цьому ми знаходимо і в джерелах:

— Плутарх в біографії Солон, кажучи про мудреців, зазначає, що такими їх вважали за заслуги в державних справах і лише один Фалес в своєму дослідженні природи вийшов за межі практичних потреб [Sol. III] (*Цитування праць античних авторів здійснюється за загальноприйнятою пагінацією*);

— Клавдій Еліан відзначає, що ранні грецькі філософи аж ніяк не жили замкнутим життям, цікавлячись тільки наукою, але активно займалися політикою, здійснюючи для своїх полісів благі справи: «Філософи також займалися державною діяльністю, а не тільки жили в тиші, відрізняючись одними інтелектуальними чеснотами... Солон [був на благо] афінян, Біант і Фалес надали велику користь Іонії... Анаксимандр був апойкієм з Мілета в Аполлонію» [III 17];

— Квінтіліан «...в ті давні часи...поети в рівній мірі вважалися про-роками і мудрецами» [Inst. Orat., I, 10, 9].

Отже, кожен з сімох мудреців був дійсно свого роду «другом», помічником, порадиником для жителів міст, де кожен з цих «семи мудреців» жив. «Тому так важко з'ясувати, що ж означає «друг», навіть у греків і особливо у них. Можливо, словом «друг» позначається якась інтимність майстерності, як би смак майстра до матеріалу і потенційна залежність від нього, як у столяра з деревом, — хороший столяр потенційно залежить від дерева, значить, він друг дерева? Це важливе питання, оскільки в філософії під «другом» розуміється вже не зовнішній персонаж, приклад або ж емпірична обставина, але щось внутрішньо присутнє в думці, умова самої її можливості, жива категорія, елемент трансцендентального досвіду. Завдяки філософії, греки рішуче змінили положення друга, який виявився поєднаним вже не з іншою людиною, а з якоюсь істотою, об'єктно, цілісністю. [2, с. 12–13].

Разом з тим, «західно-грецька лексема «філософія», створена Піфагором, навпаки спочатку ставила собі виховні завдання, мала сильну релігійно-моральну складову і протиставила нескінченному Всесвіту Анаксимандра з її космогонічними вихорами кінцевий гармонійний музично-математичний космос (інший семантичний неологізм Піфагора), створений божественним розумом. Піфагор не винайшов саме слова «філософія» і «космос» (як і не винайшов і слово «гармонія»), але він винайшов їх нову, телеологічну семантику, згодом засвоєну Платоном» [1].

У підтвердженні слів російського науковця, можна навести пару античних свідчень:

Наприклад, цитата з «Історії» Геродота про одного з семи мудреців, а саме Солон Афіньський: «Гість з Афінь! Ми багато вже чули про твою мудрість (sophiês) і мандрах, саме, що ти, прагнучи до мудрості (philosophêôn) і бажаючи побачити світ, об'їздив багато країн» [I. 1 30].

Ці рядки з Геродота, як підкреслює П. Адо, проливають світло на те, як розуміли тоді мудрість і філософію. Солон відправлявся в подорожі, щоб почерпнути нові знання, збагатити свої уявлення про дійсність, зокрема і соціально-політичні особливості, а також про людей, відкрити для себе інші країни та їх звичаї. Ще раз зауважимо, що «сім мудреців її найближчі наступники, мабуть, позначали свою інтелектуальну активність саме словом *historia* — «дослідження». Пізнання, подібні до тих, які здобув Солон за роки мандрів, можуть зробити того, хто ними володіє, хорошим суддею у всьому, що стосується людського життя [5, р. 16–17]

Також доречно згадати один з фрагментів Геракліта, а саме: «Дуже багато повинні знати мужі-філософи» [DK (7) 35].

У зв'язку з цим Ж. Наддаф підкреслює, що «перші грецькі мислителі, замінюючи міфологічну розповідь раціональною теорією світобудови, водночас зберігають потрібну схему, яка структурувала міфологічні

космогонії. Вони висувають теорію походження світу, людини і держави. Ця теорія є раціональною, оскільки вона прагне пояснити світ не через протиборство стихій, а через боротьбу «фізичних» реальностей, з яких одна підпорядковує собі інші. Цей рішучий поворот знайшов відображення в багатозначному грецькому слові *physis*, який в первинному своєму вживанні позначав початок, розгортання і кінцевий результат процесу, завдяки якому утворюється щось нове. Об'єктом інтелектуальної діяльності ранніх грецьких мислителів, що йменувалося у них дослідженням *historia*, стає безпосередньо саме загальна *physis*» [5, p. 19].

Розглянувши те, що розуміли сім мудреців під філософією, можемо перейти конкретно до їх соціально-політичної діяльності і збережених сентенцій, законів. На наш погляд, концептуально буде це розглянути в контексті бінарної опозиції «демократи-тирани».

2. «Мудреці-демократи»

До даної групи логічно віднести таких з «семи мудреців» як згадуваний вже нами вище Солон Афінський, Біат з Прієн та Хілон Спартанський.

Якщо говорити про Солона, то він став відомим, коли одногосно був обраний афінським народом у 593 р. до н. е. в якості архонта. Він повністю відрікся від царських почесей та взяв на себе політичну відповідальність за долю Батьківщини. Це відбулося саме в той час, коли в Афінах панували різні партії та суперечки щодо форми правління. Одна з партій бажала демократії, інші охлократії, а ще інші аристократії. Солон не притримувався жодної партії, оскільки головним було для нього — встановлення стабільності в рідному місті-полісі.

Відповідно, одне з важливих значень в цьому контексті мали соціальні реформи Солона. Найважливішою з них є поділ усього громадянського колективу поліса на чотири майнових розряди. Критерієм приналежності до певного розряду служив розмір річного доходу, що обчислюється в сільськогосподарських продуктах.

Через це, цілком логічно виникає питання: чому почуття міри настільки сильно виражено в філософії Солона? На наш погляд, в першу чергу це пов'язано з особистим становищем Солона. Законодавець належав до найбільш знатної і багатой категорії афінського суспільства. Однак Солон не відносився і до найбільш знатних верств населення. Таким чином, законодавець виявився посередником між двома полярними категоріями населення. Його серединне положення в соціальному контексті вплинуло на сприйняття законодавцем дійсності. Спроба залагодити конфлікти між епатрідами і збіднілим народом — теж своєрідна тенденція законодавця встановити баланс в афінському полісі.

Е. Фролов справедливо зауважує, що відразу Солон до тиранії призвело реформатора до думки про необхідність домінування права

в цивільному колективі [6, с. 60]. Дійсно, вже в зрілому віці Солон, намагаючись припинити нову спробу встановлення тиранії в Афінах, говорив наступне: Ви ж свій погляд звернули на мовлення підступного чоловіка. Кожен між вами хитрий і ходить лисячими дорогами, Однак, ви всі разом маєте слабкий розум [Plut. Sol. 30].

Тому і можна сформулювати основні положення філософії Солона і причини їх появи.

По-перше, в світогляді реформатора домінує сприйняття людини, залежного від волі божеств. Цим реформатор не сильно відрізняється від своїх попередників.

По-друге, важливо зазначити, що в філософії Солона починає ще більше проявлятися особистісний аспект. Причини цього, на наш погляд, криються як у соціальному становищі Солона, так і в його особистих досягненнях в суспільно-політичній сфері.

По-третє, найважливішою стає тема «міри» в світогляді Солона [7, с. 152].

В першу чергу, це можна пов'язати також з соціально-політичним подіями, які відбувалися в Афінах: спроба встановлення тиранії, боротьба між аристократичними сім'ями, посилення майнової прірви між бідними і багатими, розорення частини аристократії. Постійні чвари, що відбувалися в афінському полісі, безсумнівно, формували тягу людини до балансу, до законів. Мабуть, Солон належав до тієї категорії людей, яка прагнула до нових віянь, різко не пориваючи зі старими принципами [6, с. 136]. Саме Солон можна назвати тією особистістю, яка змогла застосувати філософські принципи на практиці при регламентації життя поліса.

Водночас, інший мудрець-демократ, Біант з іонійського міста Прієна був відомий тим, що активно долучався на захист свого рідного міста. Доречним буде також вказати, що серед усіх наявних нам на сьогодні свідчень він максимально був далекий від людей, які безпосередньо правили містом на законодавчому, або виконавчому рівні.

Про те, що в даному місті панувала явно не тиранія свідчить текст псевдоепіграфічного листа Фалеса до Солона «Покинувши Афіни, найкраще тобі влаштуватися в Мілеті, вашому ж афінському поселенні: тут тобі нічого не загрожує. І якщо навіть тобі буде не до вподоби, що нами, мілетцями, править тиран — ти ж ворог всім владолюбцям, — то нехай тебе втішить, що ти будеш жити серед нас, твоїх друзів. До тебе послав і Біант, запрошуючи в Прієну; і якщо ти віддаси перевагу жити в місті прієнян, то і ми готові переселитися до тебе» [Diog. Laert. I 44].

Саме життєва мудрість Біанта неодноразово рятувала місто від захоплення, що доводило дійсно його приязнь до населення і дружні стосунки з соціумом поліса. Зокрема, за свідченням Діогена Лаєрція, можна згадати наступне: «Є розповідь, що коли Аліатт облягав Прієну, то Біант

розгодував двох мулів і вигнав їх в царський табір, — і цар був вражений, подумавши, що благополуччя нападників вистачає і на їх худобу. Він пішов на переговори і надіслав послів — Біант насипав купи піску, прикрив його шаром зерна і показав послу. І дізнавшись про це, Аліатт уклав нарешті з прієнянами мир» [Diog. Laert. I 83].

Також, як наголошує М. Лаптева, іонійська традиція зберегла яскраві приклади особистої участі представників іонійської аристократії в законодавчій діяльності та судочинстві своїх громад. Так Біант з Прієни прославився як досвідчений адвокат в приватних судових справах і авторитетний посередник у вирішенні міжполісних конфліктів. Відповідно, не тільки політична влада, а й політичний авторитет аристократичної та інтелектуальної еліти в іонійських полісах архаїчного періоду був винятково високий. Не розглядаючи в подробицях різноманітну і плідну політичну, дипломатичну і судову діяльність іонійських інтелектуалів, відзначимо, що Біант (ще за життя) за доставлені полісу послуги на цих теренах здобув славу мудреця [8, с. 290–291].

Водночас, якщо говорити про Хілона Спартанського, то його діяльність певною мірою схожа з Солоном. Так, його близько 555 р. до н. е. було обрано одним з двох ефорів (наглядачів) у Спарті. До ключових обов'язків були віднесені такі: — знаходитися при війську під час військових дій і за потреб брати під варту навіть царів за бездарне військове керівництво; — відповідальний за внутрішню безпеку; — державний обвинувач у разі пред'явлення судового звинувачення царю і суддя в цивільних справах; — у разі війни ефори визначали ті вікові класи, які підлягають мобілізації; вони ж призначали трьох осіб (гіппагетів), які потім формували елітний корпус з 300 «вершників». Два ефори завжди супроводжували царя в поході; — сакральна функція, яка полягала в тому, що раз на 9 років у святилище Пасіфаї він спостерігав за небесними знаменнями, і за результатами цього спостереження, міг оголосити громаді про те, що боги позбавили свого заступництва того чи іншого царя.

Відповідно, можемо побачити, що Хілон володів як судовою, так і виконавчою владою. Тому, його антитиранічні переконання були втілені як в теорії, так і на практиці. Якщо говорити про практичну діяльність, то можна згадати, що саме він допоміг зруйнувати тиранію в Сікіоні, який став спартанським союзником [9, р. 229]. В свою чергу, зауважуючи про теорію, йому належить вислів про те, що щасливий є тиран, який помре у себе вдома своєю смертю [Diog. Laert. I 73].

Втім, до цього списку доречно буде додати і Фалеса, оскільки у всіх наявних джерелах [Diog. Laert. I 27, FGH II 335-3], хоча він і згадується як друг та порадник мілетського тирана Фрасібула. Зближення з тираном пов'язано зі знатним походженням, вченістю мудреця, а можливо і особистою симпатією. Можливо, що саме Фалесу належали поради, які допомогли

Фрасібулу укласти мир і рівноправний союз з набагато більш сильним суперником Лідією близько 615 року до н. е. В контексті дружби філософа і тирана стає зрозумілим призначення учня Фалеса Анаксимандра ойкістом мілетської колонії Аполлонії Понтійської (сучасний Созопіль в Болгарії).

Слід також відзначити, що важливість постаті Фалеса, як зазначає М. Лаптева, пов'язана з тим, що починаючи з середини VI ст. до н. е. видні іонійські політики та інтелектуали, зокрема і філософ Фалес, усвідомлюючи нагальну необхідність політичної єдності Іонії, заради збереження незалежності перед лицем загрози перського завоювання, пропонували на обговорення на зборах Паніонійського союзу різні проекти політичного об'єднання всіх іонійських міст [I, 1,170; V, 36], але жоден з цих планів не був підтриманий іонійцями і їх політичною елітою, що зробило неминучим підкорення Іонії персами в середині VI ст. до н. е. [8, с. 119].

В свою чергу, слід зауважити, що саме Фалесу належить цікавий вислів про те, що він бачив найбільш неймовірним. Він відповів: «тирана в старості» «τί δὲ δύσκολον εἶη τεθεαμένως, ὑέροντα [εφη]τύραννον» [Diog. Laert. I 36]. Відповідно, він і виправдовує віднесення даного мудреця до кола демократів, оскільки в ній критичне ставлення до тиранії, поперше. По-друге, дана сентенція підкреслює, що «це рідкісне для ранніх тираній довге правління Мілетського тирана Фрасібула було, швидше за все, результатом його осмисленої політики, що враховує не тільки особисту вигоду, що було звичайним для ранніх тиранів, але й загальнополісні інтереси. Здається, не останньою в цьому усвідомленні Фрасібул своїх обов'язків перед полісом була роль Фалеса, особливо якщо враховувати, як довго філософ був на авансцені політичного життя Мілета. Можна помітити також, що відносини Фалеса з Фрасібула будувалися на основі не тільки загальних державних інтересів, а й особистих симпатій, причиною чого не в останню чергу був високий соціальний статус обох».

3. «Мудреці-тирани»

Щодо списку осіб, яких зараховують до «семи мудреців» ще з доби античності виникало питання — наскільки доречно зараховувати до цього списку тиранів. Зокрема це стосується таких постатей як Періандр, Клеобул та Піттак. Водночас, на наш погляд, тут треба мати на увазі які саме конотації поняття τύραννος перебували в архаїчний період і надалі. Якщо ми подивимося у словник LSJ, то, можемо зокрема побачити наступні значення:

1) абсолютний правитель, необмежений законом або конституцією. Зустрічається спочатку в одному з «Гомерівських гімнів», присвячених Аресу, по відношенню до Зевса в «Прометею закутому» Есхіла, «Трахінеянки» Софокла і «Хмари» Ерістофана, а також Евріпід використовує його, описуючи владу Ероса. В не міфологічних сюжетах у якості очільника дане значення застосоване у творах письменників Герода, риторів

Гіппія, Ісократ, філософів Платона та Арістотеля, поетів Алкея, Сімоніда, Феогніда та Піндара, істориків Геродота, Ксенофонта та Фукідіда; монархічна партія у Феогніда, Геродота, Платона і Софокла;

2) у ширшому розумінні — члени сім'ї правителя, царський дім у Софокла, використовується як по відношенню до самої цариці, так і доньки царя у Евріпіда і Софокла;

3) у метафізичному плані у софіста Критія та Евріпіда.

4) як прикметник, царський, *τύραννα οκλήτρα* у Есхіла, Софокла, Евріпіда;

5) владний, деспотичний, *τ. πόλις* у Фукідіда; *αι τ. φύσεις* і Лукіана [10, р. 1156].

Як бачимо, досить мало якихось негативних, засуджуючих конотацій має дане слово у давньогрецькій традиції, особливо якщо говорити про до класичних авторів — письменників, поетів, драматургів. Відповідно, під тираном розуміли не просто очільника того чи іншого поліса, який вчиняв якісь авторитарні, або жорстокі дії, але як такого державця, який володів необмеженими правами. Тому, й цілком стає виправданим те, що до списку сімох мудреців здавна зараховували тих політичних лідерів, які позначалися як тирані.

Втім, якщо починати говорити про Періандра, то образ коринфського тирана-мудреця і моралізатора був широко відомий. Він зустрічається вже у Геродота [I. III. 53; V. 95]. Лише Платон виключає коринфського тирана з кола семи [Prot. 343a], але ця версія не знаходить розвитку навіть в середовищі, близькому до Академії. Для Арістотеля, Періандр — мудрець [Fr. 611.20 Rose; cf. Diog. Laert. I. 99]. Крім цього нам відомо, що постійний учасник дельфійського канону Фалес був близьким другом Мілетського тирана Фрасібула [Diog. Laert. I. 27]. По-друге, настанови проти тиранії як відступу від батьківської традиції надійно приписуються тільки одному з них — Солону [fr. 32 West, де тиранія асоціюється з жорстоким насильством]. Але згадаємо, що вона були звичною як в дидактичній елегії [Thegn. 1181], так і викривальних ямбів з самого найбільш раннього часу [Sim. fr. 7 West v. 63–70] і є прикметою даних поетичних жанрів не в меншій ступені, ніж можливим виразом ідейної або політичної позиції.

Нарешті, ця теза підтверджує і той факт, що іншого постійного представника цього кола, Піттака, опозиція намагалася дискредитувати як тирана [Arist. Pol. 1285a 30]. Можливо, антитиранізм і лаконізм семи мудреців остаточно закріпився в риторичі IV ст. до н. е. — тоді ж, коли вони стали втілювати ідеал пайдеї. Разом з тим і Дельфи придбали репутацію поборника мудрості і невідомого тиранії. У будь-якому разі, у Платона ми маємо справу вже з такою картиною.

Плутарх, схоже, був чутливий до позиції Періандра, і через це він вирішив охарактеризувати його як людину, близьку до мудреців, надавши

йому навіть роль господаря на зустрічі мудреців на ранній стадії свого правління в контексті свого твору «Бенкет семи мудреців». Проте застереження автора щодо тиранії (успадковані від Платона) і усвідомлення того факту, що Періандр ніс з собою образ глибоко шокуючих ексцесів, повинні були привести Плутарха до вирішення висновку, що тиран не підходить для того, щоб бути частиною кола мудреців.

У будь-якому випадку, наявність в групі мудреців кількох фігур, пов'язаних з автократичними режимами, має свідчити про давність цієї традиції. Фактично, ворожості до тиранії як такої безумовно не було на ранніх етапах існування легенди про сімох мудреців. Одіозний характер терміна в основному є наслідком репресивного і жорстокого поведіння тридцяти тиранів, коли вони правили Афінами в 404 році. Платон вже записав цю зростаючу ненависть, яка повинна була бути передана в більш пізню традицію і знаходить чітке вираження у названому вище творі Плутарха [11, р. 517].

Однак дві інші фігури змогли виконати досить умов, щоб продовжувати вважатися частиною групи, або завдяки особистих заслуг (Піттак), або через позитивний вплив близького родича (Клеобул). У випадку з Періандром, однак, тінь внутрішніх ексцесів сильно затьмарила світло його політичних, військових і культурних досягнень до такої тієї міри, що Плутарх вже не міг розпізнати в ньому всю гідність повноцінної мудрості.

Втім, на наш погляд, треба досить уважно розглянути один з епізодів з життя Періандра. Геродот в новеллі про коринфських тиранів Кіпсела і Періандра розповідає як Фрасібул вчив Періандра мистецтву тиранії. Геродот зазначає, що спочатку Періандр був в своєму правлінні м'якше за батька, але після спілкування з Фрасібулом став кровожерливіше за нього. Коли Періандр через вісника запитав Фрасібула, як краще керувати державою, той замість відповіді повів вісника на ниву і став обривати колосся, яке піднялося, поки не знищив найгустішу і красиву частину ниви. Періандр зрозумів дії Фрасібула як пораду винищувати найбільш небезпечних громадян і почав їх страчувати і виганяти [I, V, 92].

Втім, пізніше, Арістотель, розповідаючи цей же переказ, робить автором поради не Фрасібула, а самого Періандра, Фрасібул ж слідує його порадою [Pol., III, 8, 3, р. 1284a; V, 8, 7, р. 1311a]. Разом з тим, нічого не відомо про будь-які репресії Фрасібула чи Періандра відносно громадян або своїх противників. У цьому зв'язку важливою обставиною є те, що одним і поради Фрасібула до кінця його правління (він помер, ймовірно, в старості, зберігши тиранічну владу) був згаданий нами вже вище відомий філософ Фалес.

Водночас, якщо говорити про іншого мудреця-тирана, а саме Клеобула, то Плутарх зауважує про природні риси його доньки

Клеобуліни — розум, політична чутливість і щедрий характер (φρόνημα θαυμαστόν καὶ νοῦς ἐνεστὶ πολιτικός καὶ φιλόανθρωπον ἦθος), які проєктуються на її батька і допомагають зробити його правління більше ліберальним. За допомогою образу доньки тирана, Плутархом вдається пом'якшити негативні риси Клеобула і розбавити той факт, що він тиран Лінда, тим самим полегшуючи сприйняття його включення в групу Семи мудреців. Відповідно, Плутарх дозволяє Клеобулу вважатися одним з мудреців на цей раз, щоб мати можливість представити в «Бенкеті сімох мудреців» молоду Евметіду (Клеобуліну), в якій можна виявити особливі риси жіночої чутливості і позитивний ефект, який вона надає. перебуваючи в чоловічому просторі симпозіуму [11, р. 514].

Якщо розглядати діяльність Піттака, то він був аристократом Лесбосу, як і поет Алкей, брав безпосередню участь у політичній боротьбі, що охопила острів в VII-VI століттях до н. е.. На початковому етапі свого активного життя він приєднався до Алкея і Антіменіда (брата поета), щоб повалити тирана Меланхра, чиє правління буде замінено правлінням іншого тирана — Мірсила, до якого потім приєднався Піттак. Смерть Мірсила оспівувалась в віршах Алкея. з величезним захопленням і в умовах великої політичної і соціальної нестабільності Піттак прийшов до влади на рубежі VI століття до н. е. (близько 590/89 pp.), керуючи долями жителів Мітілен більше десяти років. Хоча в минулому вони працювали разом, уряд Піттака неодноразово піддавався критиці з боку Алкея, який вважає його прихід до влади актом безумства митіленцев [11, р. 519].

Певною мірою, як зауважує науковець Д. Леао, також цікаво порівняти роль Піттака як *aisymnetes* («асімнет») з посадою *diallaktes* («арбітр»), яку Солон обіймав в Афінах. Обидва, схоже, користувалися сильною підтримкою з боку людей, які передали управління містом в свої руки, в очікуванні того, що вони зможуть покласти край атмосфері величезної нестабільності, яка відчувалася на той час як в Мітілені, так і в Афінах. Обидва однаково добре досягли успіху в цих функціях, хоча і опозицію вони також зустріли, і обидва теж вважали за краще не залишатися при владі як тиранни. Більш того, обидва вони виступали в якості законодавців, хоча на цьому рівні діяльність Солона набагато більш відома і впливова — явною ознакою цього є те, що Арістотель говорить, що Піттак був відповідальний за створення нових законів, але не за створення нової конституції (ἐγένητο δὲ καὶ Πίττακος νόμων δημιουργὸς ἀλλ' οὐ πολιτείας) [Polit. 1274b]

Є ще одна важлива відмінність, яку слід додати при розгляді двох державних діячів: хоча Піттак був тираном-айсімнетом, то це не обов'язково означає, що така політична позиція була простою; Солон, навпаки, мав на своєму боці додаткову легітимність — заняття юридичної посади (архонство), підкріплену наявністю виняткових повноважень.

Висновки

1) Феномен «семи мудреців» доводить, що філософська рефлексія виникає не просто на зміну міфологічного світогляду та у вигляді написання тих чи інших поем про природу, а як діяльнісне осмислення соціально-політичної реальності.

2) Список «семи мудреців» є неоднорідним, через що ми зустрічаємо в ньому як мислителів, які притримувалися демократичних переконань, так і тих, які були тиранами в певних полісах. Така строкатість свідчить про те, що в до класичний період поняття «тиран» не мало жодного негативного значення.

3) Діяльність «семи мудреців» та збережені (приписані) їх гноми свідчать про їх надзвичайну важливість для античного суспільства. Зарахування їх до цього кола свідчить саме про те, що державне управління на чолі їх, незважаючи на ті чи інші політичні переконання, здійснювалося стабільно та послідовно, без будь-яких авторитарних чи тоталітарних інтенцій.

Список посилань

1. Лебедев А. В. «Разбираясь в источниках и достоверности античной традиции о Пифагоре — изобретателе слов ФИЛОСОФОС «философ» и ФИЛОСОФИА «философия»», https://iphras.ru/uplfile/root/news/archive_events/2018/04_12_2018_lebedev.pdf

2. Делёз Ж., Гваттари Ф. Что такое философия?; пер. с фр. и послесл. С. Н. Зенкина. Москва: Институт экспериментальной социологии, Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. 288 с.

3. Кулабарицис Л. Грецька мова. Європейський словник філософій. Т. 1. Київ: Дух і літера, 2011. С. 25–38.

4. Чаньшев А. Н. Курс лекцій по древней философии. Учебное пособие для студентов и аспирантов философских факультетов и отделений университетов. Москва: Высшая школа, 1981. 374 с.

5. Nadot P. What is Ancient Philosophy? Translated by Michael Chase. Cambridge, MA and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2002. 384 p.

6. Фролов Э. Д. Факел Прометея. Очерки античной общественной мысли. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. 440 с.

7. Соловйова А. С. Философия Солона: развитие личностного начала и понятия меры. The Digital Scholar: Philosopher's Lab. Volume 1, 2018. Issue 2. Pp. 148–159.

8. Лаптева М. Ю. У истоков древнегреческой цивилизации: Иония XI-VI вв. до н. э. Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2009. 512 с.

9. Hammond, N.G.L., Scullard, H.H. (ed.). The Oxford Classical Dictionary. Oxford: Clarendon Press, 1970. 1176 p.

10. Liddell H.G., Scott R.A Greek-English Lexicon. Revised and augmented throughout by. Sir Henry Stuart Jones. With the assistance of. Roderick McKenzie. Oxford: Clarendon Press, 1940. 1600 p.

11. Leão D. The tyrannos as a sophos in the Septem Sapientium Convivium. Symposion and Philanthropia in Plutarch. Centro de estudos clássicos e humanísticos da universidade de Coimbra, 2009. Pp. 511–521.

References

1. Lebedev, A. (2018). Understanding the sources and reliability of the ancient tradition about Pythagoras—the inventor of the words ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ «philosopher» and ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ «philosophy», https://iphras.ru/uplfile/root/news/archive_events/2018/04_12_2018_lebedev.pdf [in Russian].

2. Deleuze, G. & Guattari, F. (1998). Qu'est-ce que la philosophie? / trans. from French by S.Zenkin. Moscow: Aleteyya 288 s. [in Russian].

3. Kulabaricis, L. (2011). Greek language, European Dictionary of Philosophies. Vol. 1. Kyiv: Spirit and Letter. S. 25–38 [in Ukrainian].

4. Chanyshv, A. (1981). Lecture Course on Ancient Philosophy: A Textbook for Philosophy Faculties and Universities. Moscow: Vysshaya shkola. 374 s. [in Russian].

5. Hadot, P. (2002). What is Ancient Philosophy? Translated by Michael Chase. Cambridge, MA and London: The Belknap Press of Harvard University Press. 384 p.

6. Frolov, E. (1991). Torch of Prometheus. Essays on ancient social thought. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta. 440 s. [in Russian].

7. Solovyova, A.S. (2018). Solon's philosophy: the development of the personal principle and the concept of measure. The Digital Scholar: Philosopher's Lab. Vol. 1; 2. S.148–159 [in Russian].

8. Lapteva, M. (2009). At the origins of ancient Greek civilization: Ionia XI-IX cent. B.C. Saint Petersburg: Gumanitarnaya Akademiya. 512 s. [in Russian].

9. Hammond, N.G.L. Scullard, H.H. (ed.) (1970). The Oxford Classical Dictionary. Oxford: Clarendon Press. 1176 p.

10. Liddell, H.G. & Scott, R. (1940). A Greek-English Lexicon. Revised and augmented throughout by. Sir Henry Stuart Jones. With the assistance of. Roderick McKenzie. Oxford: Clarendon Press. 1600 p.

11. Leão D. (2009). The tyrannos as a sophos in the Septem Sapientium Convivium, Symposion and Philanthropia in Plutarch. Centro de estudos clássicos e humanísticos da universidade de Coimbra. Pp. 511–521.

Vitalii Turenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-0572-9119>

e-mail: vitali_turenko@ukr.net

Artem Oliinyk

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-0847-6869>

e-mail: artempetrivtsi16@ukr.net

SEVEN SAGES OF GREECE: BETWEEN DEMOCRACY AND TYRANNY

Abstract

In the study, in the context of the theme of the seven sages of Greece, the corpus of factual material was analyzed, followed by the use of general scientific and specific methods, and the author's conclusions were obtained, including those of a misdirected nature.

The thesis is substantiated that philosophy arises not only as a departure from mythological perception, but also as an activity-based reflection on socio-political reality in a particular polis. Accordingly, despite the fact that the sages perceived philosophy only as a reflection on nature, but as a study of the surrounding world and, on the basis of this, an attempt to make this or that political reality stable and loyal to all residents of a particular polis.

Based on previous scientific works at the intersection of philosophy, political science, history, linguistics and semantics, the context of the use of a number of important concepts is clarified, regardless of further connotational loads, which has transformed meanings from time to time. Accordingly, the main focus of the article focuses on the dichotomous division of the seven wise men into parties: democrats and tyrants.

Since the attitude towards tyrants and the phenomenon of tyranny is more or less positionally expressed in the philosophical tradition since Plato, the main issue was precisely in the temporal segment of the «pre-Platonic», pre-classical, and then it was complicated by numerous factors. Among them, in addition to

the limited primary sources, there is a difference in the interpretation of ancient allegories, the imposition of a modern understanding of socio-political processes on the socio-economic conditionality of the inhabitants of the policies more than 2.5 thousand years ago, and the like. This creates a challenge for comprehending a full-fledged political picture of life in Ionia, or continental Hellas.

Based on specific and comprehensive data, for example, the duties and powers of certain state officials of the archaic era, it was possible to theorize and find their confirmation / refutation in works of a later period. This constituted an important part of the study, as the aim is to provide an unbiased analysis of both parties and their supporters, regardless of the moral and ethical side. The main thing here is the clarification of the role, place, importance and popularity of both approaches to the 404 event in Athens, which qualitatively changed public discourse in a decisive way, completely moving away in black and white tones.

Key words: early Greek philosophy, seven sages of Greece, tyranny, democracy, politics, law.

Стаття надійшла до редакції 08.02.21

© Туренко В. Е., Олійник А. Ю., 2021